

Denkgeredschap 2.0

Paul Wouters

Denkgereedschap 2.0

Een filosofische onderhoudsbeurt

Nieuwe, sterk uitgebreide
en volledig herziene editie

Nu ook met een 'gereedschappelijke'
oriëntatie in de filosofie

LEMNISCAAT

Tweede druk, 2014

© Paul Wouters, 2010

Nieuwe, sterk uitgebreide en volledig herziene editie van
Denkgereedschap: Een filosofische onderhoudsbeurt (1999)
Nederlandse rechten: Lemniscaat b.v., Rotterdam, 2010

ISBN 978 90 477 0216 0

NUR 730

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Vormgeving Marc Suvaal

Druk- en bindwerk Drukkerij Wilco, Amersfoort

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux waardoor onnodig en milieuerontreinigend transport is vermeden.

'Kijk eens diep in de ogen van het kroonaapje. Hij leeft met z'n eigen gereedschappen, maar hij is een van ons. Hoe zullen we hem noemen: Descartes?'

– Paul Wouters over het omslagbeeld: een jong van de Indische kroonaap oftewel *Macaca radiata*

INHOUD

Voorwoord 9

Inleiding – In en uit het Aards Paradijs 13

DEEL I – DENKGEREEDSCHAP 2.0:
EEN FILOSOFISCHE ONDERHOUDSBEURT 33

- 1 Hamer-en-beitel (*wezensdenken*) 35
- 2 De winkelhaak (*transcendentiaal denken*) 49
- 3 De koevoet (*dialectiek*) 67
- 4 De blote hand (*fenomenologische methode*) 83
- 5 De decoupeerzaag (*analytische methode*) 101
- 6 De schroefboormachine (*hermeneutiek*) 115
- 7 De werkende mens (*deconstructie*) 135
- 8 Het atelier (*pragmatisme*) 153

DEEL 2 – EEN ‘GEREEDSCHAPPELIJKE’
ORIËNTATIE IN DE FILOSOFIE 181

- 9 Zen en de kunst van het denkgereedschap 183
- 10 Zin-tuigen 199
- 11 Denkgereedschap in historisch perspectief 209
- 12 Filosofische verbeelding 231
- 13 Leerpunten van de twintigste eeuw 239
- 14 Profiel van de hedendaagse filosofie 251
- 15 Denken en doen 263

Verder lezen 271

Handleiding voor de denkgereedschappen 279

Overzicht van de behandelde vragen 283

Register 285

Wie zoals ik al een tijdje in de wereld vertoeft, zal zich al over veel dingen verbaasd hebben, maar het wonderlijkst van al is toch dat ene ding dat van zichzelf weet dat het bestaat, zich zorgen kan maken over zijn eigen functioneren en maatregelen kan treffen om het wat beter te doen. Een tijdje terug schafte ik, eindelijk, *The Owner's Manual for the Brain* van Pierce Howard aan. Met het boek dat voor u ligt, beoog ik iets toe te voegen aan die lijvige handleiding. Ik baseer mij niet op ontdekkingen in de neurologie, de voedingsleer of de psychologie, maar op de filosofie. Ruim vijftwintig eeuwen filosofie moeten volstaan om ons brein enkele aanbevelingen mee te kunnen geven als het productiever wil denken.

Denkgereedschap 2.0 is voortgekomen uit een training die inmiddels honderden personen hebben doorlopen. Het bleek te werken: deelnemers hadden profijt van de training voor een vraag waar ze zelf mee rondliepen. Ik ben deze deelnemers veel dank verschuldigd, niet alleen voor hun enthousiasme maar ook voor al de vragen die ze inbrachten. Een aantal van die vragen gebruik ik als illustratiemateriaal.

De voorloper van dit boek verscheen in 1999. Ik presenteerde toen zeven gereedschappen en besloot met een korte beschouwing over de vraag wat het achtste zou kunnen zijn. 'Maar laten we afsluiten met een praktisch punt', schreef ik toen, 'hebben wij wel behoefte aan een achtste gereedschap? Wat zou dat voor ons moeten doen? Hebben we met de gegeven zeven de handen al niet meer dan vol?' Ziedaar een aardig stukje weerstand tegen innovatie. Maar het bleef knagen en in

het Darwinjaar 2009 ging ik toch overstag. Sterker nog: voor u ligt een nieuw boek, met het door de evolutietheorie beïnvloede pragmatisme als achtste gereedschap.

Mijn aanvankelijke weerstand zal de lezer verbazen. Als het gaat om denkstromingen, dan zijn er toch heel veel 'ismen' in de aanbieding? Jazeker, maar het is me in dit boek te doen om de kleinst mogelijke verzameling van juist die 'fundamentele' denkgereedschappen die telkens een heel andere kijk bieden op de wereld, op onszelf, op onze relatie met de wereld, op... alles.

10

Er is nog veel meer veranderd en vooral toegevoegd in *Denkgereedschap 2.0*. Zo heb ik na het eerste deel, waarin acht gereedschappen de revue passeren, in deel twee op veler verzoek een 'gereedschappelijke' oriëntatie in de filosofie opgenomen. Maar het is niet de bedoeling geweest een traditionele inleiding tot de filosofie te schrijven, zoals er al vele in omloop zijn. Kenmerkend voor de meeste van die inleidingen is de museale benadering van het vak. Grote denkers en gedachten worden in een vitrinekast bijgezet, uitgelegd en bewonderd. Indrukwekkend, wellicht, maar mij bekruipt dan toch soms de vraag waarom iemand dat in 's hemelsnaam allemaal zou willen weten.

Filosofie is nooit bedoeld geweest als vrijblijvend hersenspinsel, ze was en is altijd een poging om grip te krijgen op vragen waar mensen tegenaan lopen. Filosoferen is denken met een doel en in die zin dus georiënteerd op de praktijk. Filosofie is niet zo praktisch dat ze ons leert hoe een lekkend kraantje te repareren. Daar zijn andere vakken voor. Als het steeds weer hetzelfde kraantje is dat gaat lekken, dan is het vraagstuk al fundamenteeler, zij het nog steeds niet filosofisch. Pas als we de indruk krijgen dat *alle* kraantjes steeds meer gaan lekken en de beproefde technische en wetenschappelijke kennis laat ons in de steek, dan begeven we ons op het fundamentele niveau van de filosofie. Dan denken we niet over lekkende kranen, maar over ons denken over lekkende kranen.

Ik heb steeds de kost verdiend door dingen voor elkaar te

krijgen. Daarbij kon ik mijn toegang tot de schatkamer van vijftiende eeuwse filosofie vaak goed gebruiken, minder of meer bewust. Dit boek spruit voort uit de behoefte om ook anderen toegang tot die schatkamer te verschaffen; de methodiek van de acht gereedschappen paveert voor hen een koninklijke weg. Jarenlange studie van de filosofie is niet altijd nodig om de vruchten van die boom te kunnen plukken.

Twee personen dank ik in het bijzonder voor hun bijdrage tot dit boek. Henk Procee bleek eenzelfde gereedschappelijke benadering van de filosofie te koesteren als ik. We verzorgden samen de eerste training en ik kon veel van hem leren. Tijn Boon is mijn redacteur bij Lemniscaat, iemand met geduld en gezag die weet hoe een leesbare tekst geschreven moet worden.

II

Nochtans sluit ik dit voorbericht af met een waarschuwing. Hier is niet een filosoof aan het woord die genoegenschept in de productie van pretentieuze onbegrijpelijkheden. Ik heb gezwoegd op zo helder mogelijke formuleringen, maar ik besef dat ik ver bij het ideaal van volkomen transparantie verwijderd ben gebleven. Dat is niet alleen op rekening te schrijven van persoonlijk onvermogen: het blijft een filosofieboek en dat houdt onvermijdelijk een zekere vaagheid in. Als we de filosofie zouden reduceren tot een exacte wetenschap, dan zouden we haar daarmee overbodig maken. Behalve geduld vergt dit filosofieboek van de lezer ook een zekere tolerantie voor ambiguïteit en het vermogen om productief met meerzinnigheid om te gaan.

Op de website www.paulwouters.be is een afdeling ingericht voor de acht denkgereedschappen. De lezer kan er terecht voor aanvullend materiaal en voor leeservaringen en tips van andere lezers. Ik hoop dat ook u een bijdrage zult willen leveren.

In het Centrum voor de Ontwikkeling van Creatief Denken (COCD), gevestigd in Antwerpen, staan met enige regelmaat workshops *Denkgereedschap 2.0* op het programma – een kans voor degenen die zich verder willen bekwamen in de

filosofische verbeeldingskunde en het gereedschap willen toepassen in de eigen praktijk. Kijk voor aankondigingen op www.cocd.org.

Paul Wouters
Amersfoort, februari 2010

Ons verhaal begint in het Aards Paradijs. In dat oord van vanzelfsprekende tevredenheid had de mens nog geen problemen. Er was dan ook geen behoefte aan denken, laat staan aan gereedschap om het denken mee vooruit te helpen. Adam en Eva konden zich met leukere dingen bezighouden, met onschuldig vermaak. Zo koesterde Adam bijzonder veel belangstelling voor een appelboom, de boom met de lekkerste vruchten van de hele hof. Grappig genoeg vielen de appeltjes van deze boom op hun lekkerste moment almaar in een sloot, waar ze buiten bereik van Adam dreigden weg te drijven. Het was voor Adam een plezierig tijdverdrijf om met een stok te trachten de appeltjes naar zich toe te halen. Het lukte hem almaar niet, want telkens wanneer hij zijn stok in het water stak, brak die. Een probleem was dat niet. Hij ging dan steeds weer een andere stok zoeken: langer, dikker, van beter hout, soepeler...

13

Eva stond dit tafereel van enige afstand te aanschouwen, met groeiende irritatie. Het eerste probleem was daarmee een feit; dit was het begin van het einde van het Aards Paradijs. Eva vroeg zich af hoe iemand zo dom kon zijn. Uiteindelijk hield ze het niet langer en ze sprak tot Adam: 'Man, zie je nou niet dat een stok die je in het water steekt, alleen maar gebroken *lijkt*, maar dat niet echt *is*?' Het spreekt vanzelf dat Adam deze vervelende opmerking niet op prijs stelde. Het zou tussen hen nooit meer worden als vanouds.

De lamentabele positie van Adam

De goede Adam bevond zich in de positie die filosofen 'naïef

realisme' noemen. Die positie houdt in dat men de werkelijkheid zoals die verschijnt als een gegeven feit accepteert. Er worden geen vragen gesteld, geen bedenkingen geformuleerd. Het naïef realisme is geen filosofische optie, het is veel meer de afwezigheid van enige filosofie. Een bewuste opvatting aan Adam toeschrijven zou wellicht al te ver gaan, maar zoals we tegen beter weten in ook allerhande complexe overwegingen aan dieren toeschrijven – 'Kijk nou eens, die hond voelt zich duidelijk te goed om een pootje te geven' – zo doen we voor het gemak maar even alsof Adam er wel degelijk een visie op nahoudt.

We kunnen de posities van Adam en Eva dan als volgt met elkaar contrasteren:

- Voor Adam zijn de dingen zoals ze ons verschijnen. Een walvis is een vis, de zon draait om de aarde en iedereen die grootmoeder lijkt te zijn *is* het ook (en niet de boze wolf, want die *lijkt* immers ook een boze wolf). Eva maakt daarentegen onderscheid tussen enerzijds de verschijnselen, dat wil zeggen de manier waarop de dingen zich aan ons voordoen, en anderzijds de dingen zelf. Zij weet dat schijn kan bedriegen en heeft zich een gezond wantrouwen aange-meten.
- Adam kan niet anders denken dan dat de wereld voor hem direct toegankelijk is. Hij heeft een intiem en onbemiddeld contact met de stoel waarop hij zit. *Zo kent* hij de stoel: die openbaart zich aan hem zonder enig voorbehoud. Eva beseft evenwel dat een stoel niet letterlijk, in zijn volle zijn, deel kan uitmaken van haar kennis. De poging om op de meest directe wijze een stoel in het kennissysteem te stoppen, zou de kenner *zelfs* fataal kunnen worden. Wat van de stoel tot ons komt zijn zintuiglijke prikkels, niet meer en niet minder. Onze zintuigen staan altijd en onvermijdelijk tussen de wereld en ons weten van de wereld. Alle kennis is indirecte kennis, aldus Eva.
- Als de werkelijkheid zich aan ons voordoet zoals die is, dan heeft iedereen met een beetje goede wil natuurlijk het-

zelfde beeld van de werkelijkheid. In de visie van Adam is communicatie, in de zin van elkaar begrijpen, dan ook geen punt. Dat ligt voor Eva heel wat moeilijker. Zij ziet dat mensen zich vaak zeer verschillende beelden vormen van de werkelijkheid, afhankelijk van hun eigen perspectief. Dat verklaart waarom communicatie juist zo problematisch kan zijn. Het is een hele opgave.

Eva introduceerde het kritisch denken in onze cultuur. Ik bedoel met 'kritisch' niet per se iets negatiefs. Kritisch denken betekent zoveel als toetsend denken en dat gaat gewoonlijk vanzelf. Er schieten constant allerlei gedachten door je hoofd. Soms vloeien die gedachten logisch voort uit voorafgaande gedachten, soms zijn het min of meer creatieve associaties bij voorafgaande bewustzijnsinhouden en soms heb je geen enkel idee hoe een gedachte zomaar opeens bij je opkomt. Waar gedachten ook vandaan komen, het is moeilijk om er niet meteen ook een waardering aan te koppelen, een antwoord op vragen als:

15

- Is dit een leuke, plezierige gedachte?
- Is de gedachte voor mijzelf bij nadere beschouwing begrijpelijk?
- Hoe verhoudt deze gedachte zich tot wat ik eerder heb gedacht?
- Is deze gedachte belangrijk? Heeft zij bijvoorbeeld *cash value*?
- Zou de paus van Rome het hiermee eens zijn?
- Hoe zou ik die gedachte desgevraagd kunnen verdedigen? Enzovoort.

Kritisch denken is het denken, mijmeren, fantaseren, tobben dat bewust of onbewust begeleid wordt door – misschien zelfs gebukt gaat onder – dergelijke toetsen. Probeer in uw bewustzijn een gedachte eens een tijdje in leven te houden zonder enige begeleidende waardering van die gedachte. U merkt dat dit niet makkelijk is. In de mate waarin het u lukt, vraagt u

zich af of u nog wel nadacht. Is niet alle denken kritisch denken? Als er zoiets zou bestaan als onkritisch denken, zouden we die activiteit dan nog kunnen onderscheiden van dagdromen?

16

Kenmerkend voor (kritisch) denken is dat je de gedachte die zojuist bij je is opgekomen, meteen even op een afstand plaatst. Je zet een stapje terug en je kijkt ernaar, bij wijze van spreken. Wat je dan ziet is een *snapshot* van je eigen bewustzijnstoestand. Je kijkt in een geestelijke spiegel, je reflecteert. Dat lijkt bij al de mensen die ik ken vanzelf te gaan. Als ze het kritisch denken af en toe willen stopzetten, dan hebben ze daar speciale lessen voor nodig, in meditatie bijvoorbeeld. Echte mensen zijn geen naïeve realisten. Daarom heb ik die positie toegeschreven aan Adam, een mythische figuur in een mythische tijd. Echte mensen denken niet alleen, maar denken vanzelf ook over hun gedachten. Ik zie een vogeltje landen in de tuin en denk: ‘Hé, een vink.’ De volgende gedachte komt er spontaan achteraan: ‘Hoe ben ik daar zo zeker van? Hoe onderscheid ik ook alweer een vink van een gekraagde roodstaart?’ – Ik ben mij ervan bewust dat ik me kan vergissen, dat er een belangrijk verschil kan zijn tussen wat ik denk en wat correct is.

De indeling van de gereedschapskist

Aan de basis van die nogal basale competentie om een onderscheid te maken tussen wat ik denk aan de ene kant en de werkelijkheid waarover ik iets denk aan de andere kant, ligt het onderscheid tussen subject en object. Subject en object zijn de twee polen van een intentionele relatie. Dit filosofen-jargon verdient enige toelichting, want als we de drie net genoemde concepten helder hebben: ‘subject’, ‘object’ en ‘intentionele relatie’, dan beschikken we over een kader, een theorieetje waarmee we de filosofische gereedschapskist efficiënt kunnen indelen.

Wij drukken onze bemoeienissen met de werkelijkheid uit door middel van zinnnetjes als:

‘Ik ben verliefd op Karel.’
‘Ik heb een donkerbruin vermoeden dat het
pijpenstelen gaat regenen.’
‘Mijn intuïtie zegt me dat je voor die auto te veel
betaald hebt.’
‘Ik had een vreselijk mooie droom.’
‘Ik geloof dat God de wereld schiep in zes dagen en
toen behoefte had aan rust.’
‘Dat joggen slecht is voor de gezondheid, dat zie ik
gewoon.’
‘Ik weet dat ik een oude zeurkous ben.’

17

In deze uitdrukkingen wordt steeds een verbinding gelegd tussen twee elementen. Aan de ene kant is er de ik-figuur: de handelende, hopende, wetende, hallucinerende instantie. Deze kant noemen we het subject (S). Aan de andere kant staat datgene waarop het subject gericht is, de inhoud van de bemoeienis: op wie je verliefd bent, wat je droomt, wat je manipuleert, enzovoort. Die kant noemen we het object (O). De verbinding zelf, de manier waarop het subject gericht is op het object, noemen we de intentionele relatie.

S — O

Voor dagelijks gebruik zouden we het heel eenvoudig kunnen houden en het zo stellen: het subject dat ben je zelf, het object is iets in de buitenwereld en de intentionele relatie is de manier waarop je je verhoudt tot dat iets. Maar erg accuraat is dat niet, want bij zelfkennis bijvoorbeeld verschijn je aan beide kanten van de relatie, als subject én als object. Daarmee is tegelijk duidelijk dat het object niet per se iets in de buitenwereld hoeft te zijn. Intentionaliteit vereist zelfs niet dat het object werkelijk bestaat: de vraag naar waarheid en werkelijkheid is hier niet aan de orde. Alles wat gedroomd kan worden, kan object zijn van een intentionele relatie.

Over de precieze aard van die relatie zelf is in de filosofie heel wat te doen. Er wordt zelfs sterk betwijfeld of het hier

wel zo letterlijk om een relatie tussen twee elementen kan gaan. Hoe moeten we ons immers een relatie voorstellen met iets wat niet bestaat, wellicht zelfs om principiële redenen niet eens kán bestaan? Ik heb misschien van een vierkante cirkel gedroomd, maar om nou te zeggen dat ik als subject een relatie onderhoud met vierkante cirkels, dat gaat wel erg ver... Voor onze praktische doeleinden is het niet nodig om die theoretische kwestie op te lossen. In het vervolg van dit verhaal worden op een iets minder abstract niveau acht verschillende manieren beschreven waarop de verhouding tussen subject en object begrepen kan worden, acht variaties op het op pagina 17 afgebeelde elementaire S-O-schema.

Fundamenteel denkgereedschap

Stel, ik ben op iemand verliefd: een intentionele en in het bijzonder ook amoureuze relatie. Hoe is die verliefdheid te verstaan? Het is niet de psychologische verklaring voor mijn verliefdheid waar ik hier op uit ben; ik wil iets fundamenteelers op het spoor komen, namelijk de goede manier om over verliefdheid na te denken: hoe verhouden subject en object zich in mijn verliefdheid tot elkaar? Als ik daar conceptuele helderheid in zou kunnen brengen, dan krijg ik misschien ook wat meer grip op mijn gevoelens.

In de geschiedenis van de filosofie is verliefdheid onderbelicht gebleven. De intentionele relaties die het meest intensief zijn onderzocht, liggen in de cognitieve sfeer: weten, kennen, oordelen, waarnemen, enzovoort. De beschouwingen die in de loop der eeuwen op de relatie tussen subject en object zijn losgelaten, hebben dan ook een hoog kennistheoretisch gehalte. Dit neemt niet weg dat de fundamentele denkgereedschappen, ontwikkeld van Plato tot Derrida, een grote praktische betekenis kunnen hebben. Het kan in de praktijk nogal wat verschil maken of ik mijn verliefdheid beschouw als een persoonlijk gedachtespinsel dan wel als een feitelijke relatie tussen mijzelf en een andere persoon.

Er is niet slechts één goede manier om intentionele relaties te begrijpen. In dit boek trachten we op acht verschillende

manieren een fundament te leggen onder intentionele relaties. Laten we deze manieren niet als waarheden of dwalingen benaderen, maar ze beschouwen als gereedschappen en ze gebruiken als ze in onze kraam te pas komen.

Ziehier een *tour d'horizon* van de gereedschappen, naar aanleiding van mijn verliefdheid. Het spreekt vanzelf dat de gereedschappen in de hoofdstukken die volgen meer toelichting, reliëf en gebruikswaarde zullen krijgen.

Eerste gereedschap: hamer-en-beitel

19

Dit is het instrument van het wezensdenken of metafysisch realisme, gesmeed door Plato en Aristoteles in het klassieke Griekenland van de vierde eeuw voor Christus. Het wezensdenken vestigt de aandacht op het object van verliefdheid zoals het aan ons verschijnt. Daarmee neemt het wezensdenken evenwel geen genoegen – dan zou het immers een naïef realisme zijn. Met hamer-en-beitel worden van het object als verschijnsel alle eigenschappen afgehakt die niet wezenlijk ter zake doen. Het doel is om uiteindelijk de wezenlijke kern over te houden. Vanuit dit wezen van het object van verliefdheid is de verliefdheid te begrijpen. (Verliefde mensen zullen niet gauw geneigd zijn om de wezensdenker tegen te spreken.)

Tweede gereedschap: de winkelhaak

De filosofie van Immanuel Kant is het onbetwiste hoogtepunt van de Verlichting, op de top van de achttiende eeuw. Het is de filosofie van de mens die tot het besef komt van de kracht van het eigen denken. Met zijn ‘transcendentale methode’ richt Kant de aandacht dan ook op het subject, want aan die zijde van de relatie wordt aan intentionaliteit vorm gegeven: ‘Love is in the eye of the beholder.’ De mens legt met behulp van de winkelhaak zijn eigen maten en vormen op aan de dingen. Wij zijn de auteurs van de wereld. De goede vraag omtrent mijn verliefdheid luidt dan ook als volgt: ‘Wat is er met mij aan de hand, waardoor ik verliefd werd op dit object (technische term)?’

Derde gereedschap: de koevoet

20

Met de koevoet brengen we iets dat vastzit in beweging, de intentionele relatie in dit geval. Het is het instrument van de dialectiek en de grootmeester van de dialectiek was Georg Friedrich Wilhelm Hegel. Hij produceerde zijn hoofdwerken in de vroege negentiende eeuw. Dialectisch flipt de aandacht tussen subject en object voortdurend over en weer, terwijl (en omdat) de beide polen in beweging zijn. Mijn verliefdheid verschijnt dan als een proces, dat bijvoorbeeld start wanneer ik als subject zeer opmerkelijke eigenschappen van het object waarneem. Vervolgens projecteer ik, als subject, een wereld van verwachtingen op het object. In het typische geval zal dit object te zwak zijn voor zo'n zware wereld. De verliefdheid zal dan opgeheven worden en overgaan in een andersoortige relatie, zoals liefde of haat of onverschilligheid.

Vierde gereedschap: de blote hand

De fenomenologie, op eenzame hoogte ontwikkeld door Edmund Husserl omstreeks 1900, beoogt de voorwaarden te scheppen waaronder het object zelf zoveel mogelijk tot zijn recht kan komen. Dit veronderstelt een omtrekkende beweging, want de plek waar het object zich in optima forma vertoont is in het bewustzijn van het subject dat zich openstelt voor het object. Het gebruik van bijzondere gereedschappen of theorieën belemmert slechts de beleving van het object zoals het is. Beperk je tot de gevoeligheid van het zuivere ervaren, gebruik slechts de blote hand. Met betrekking tot verliefdheid is de aanbeveling om zo belevingsgetrouw mogelijk het object van de verliefdheid te beschrijven. En juist die beperking zal je in staat stellen om de verliefdheid te begrijpen.

Vijfde gereedschap: de decoupeerzaag

De decoupeerzaag is een krachtig en modern stuk gereedschap dat staat voor de analytische filosofie. 'Analyseren' is scheidend denken; analytische filosofen spreken wel eens over hun mes waarmee ze scherp onderscheid maken tussen zin en onzin, en binnen het domein van zin tussen verschillende bete-

kenissen. Een timmerman gaat een houten plaat niet met een mes te lijf, maar met een decoupeerzaag. Als fundamenteel gereedschap werd de analytische filosofie tot bloei gebracht door Ludwig Wittgenstein in de eerste helft van de twintigste eeuw. De decoupeerzaag voert inzicht in intentionele relaties terug op het weten te gebruiken van taalhandelingen. Het object van de verliefdheid wordt niet benaderd via bewustzijnsinhouden, zoals de fenomenoloog dat wilde, maar via een analyse van het spreken. Als je wilt weten wat je verliefdheid betekent, kijk dan naar de manier waarop je die onder woorden brengt. En, dat is belangrijk: beperk je daartoe! Wie zijn gedachten over de liefde de vrije loop laat, los van de normale gebruiksregels van de taal, zal slechts verder verwijderd raken van het natuurlijke verstaan dat wij als taalgebruiker met de paplepel ingegeven kregen. (Ook de bekoorlijke Dulcinea, de geliefde van Don Quichot, was vóór alles een gespreksonderwerp.)

21

Zesde gereedschap: de schroefboormachine

Hier is een flexibel werktuig dat lekker in de hand ligt en op heel verschillende manieren contact kan maken met het materiaal. Het vereist wel steeds zorgvuldige afstemming, maar met het juiste boortje en het passende bitje is mooi werk af te leveren. De boortjes en bitjes staan voor de verhalen die verteld kunnen worden en die een centrale rol spelen in de hermeneutische methode. De hermeneutiek begrijpt intentionele relaties door het veld van zin eromheen bloot te leggen. Zin openbaart zich in de verhalen die ons aanspreken. Steeds weer verhalen over je liefde vertellen en opmerken wat je boeit, dat is de boodschap aan de persoon die zijn verliefdheid wil begrijpen en levend houden. Voor de verliefde een dankbare opgaaf, lijkt het, maar dat hangt toch af van hoe het verhaal gaat. De psycholoog Robert Sternberg classificeert in zijn boek *Love Is a Story* (1998) de liefde in 26 mogelijke verhaallijnen. Die lopen lang niet allemaal goed af. Het is overigens Martin Heidegger geweest die met zijn duistere meesterwerk *Sein und Zeit* in 1927 een beslissende stap zette in de ontwikkeling van dit gereedschap.

Zevende gereedschap: de werkende mens

22

Deconstructie is een merkwaardige strategie van denken. ‘Strategie’ is hier namelijk niet helemaal het goede woord, want tot deconstructie behoort het inzicht dat iedere strategie uiteindelijk vruchteloos is, zichzelf in de weg gaat zitten. De aandacht van deconstructie gaat niet uit naar de objectkant, maar naar de subjectkant. In de pogingen om het object van intentionele relaties te bereiken en te bevatten, werkt het subject aan zichzelf en transformeert het zichzelf voortdurend. Jacques Derrida was een opvallend onvoorspelbare denker, maar ik vermoed dat hij de verliefde die zijn verliefdheid wil begrijpen, zou confronteren met de vraag wat die verliefdheid met hem, met het subject gedaan heeft. Voor een passende metafoer in de werkplaats ging ik op zoek naar een werktuig dat zichzelf kan veranderen. Dat is uiteindelijk de werkende mens zelf geworden, niet een gereedschap dat hij *heeft*, maar het werktuig dat hij zelf *is*. Het is een gereedschap waar we geen grip op (moet willen) krijgen. De denkende, willende, voelende mens heeft voor Derrida geen vaste identiteit; hij verklaarde het subject in de filosofie voor dood.

Achtste gereedschap: het atelier

Met dit gereedschap kijken we met een groothoeklens naar de intentionele relatie. Wat in de werkplaats tot stand wordt gebracht, is het resultaat van de interactie tussen de werkende mens en het materiaal. Dat resultaat wordt evenwel mede bepaald door de omgeving, door de mogelijkheden en onmogelijkheden die de werkplaats biedt. Het atelier is de broedplaats waar verschillende ontwerpen op de tekentafel liggen en met elkaar om voorrang strijden, getest en aangepast worden.

Als we naar verliefdheid kijken vanuit dit bredere perspectief op de intentionele relatie tussen subject en object, dan realiseren we ons dat dagelijks talloos veel subjecten vallen voor talloos veel objecten. Dat gegeven is een belangrijk bestanddeel van ons menszijn. Als verliefdheid niet bestond, dan zou een groot deel van onze cultuur ondenkbaar zijn, waar-

onder de hele popmuziek. Maar dan zou ook onze sociale organisatie er anders uitzien. We hebben die intentionele relatie dus niet voor niets. Het pragmatisme is een denkwijze in de filosofie en de wetenschappen die sterk beïnvloed is door Charles Darwins evolutietheorie en die focust op de klaarblijkelijke functie die verliefdheid vervult. Die benadering staat ongetwijfeld ver af van het perspectief van de verliefde zelf. Als ik verliefd ben, houd ik me niet bezig met nutoverwegingen: dan bevind ik me juist in een toestand van onbegrensde offerbereidheid. Desondanks kan de pragmatist inzicht geven in de dynamiek van die curieuze relatie. We zullen zien dat het pragmatisme een brede beweging vertegenwoordigt in de filosofie van vandaag. Vaak wordt daarbij teruggegrepen op de Amerikaanse filosofie van eind negentiende, begin twintigste eeuw, met William James als kopstuk.

23

De werkplaats van de filosoof

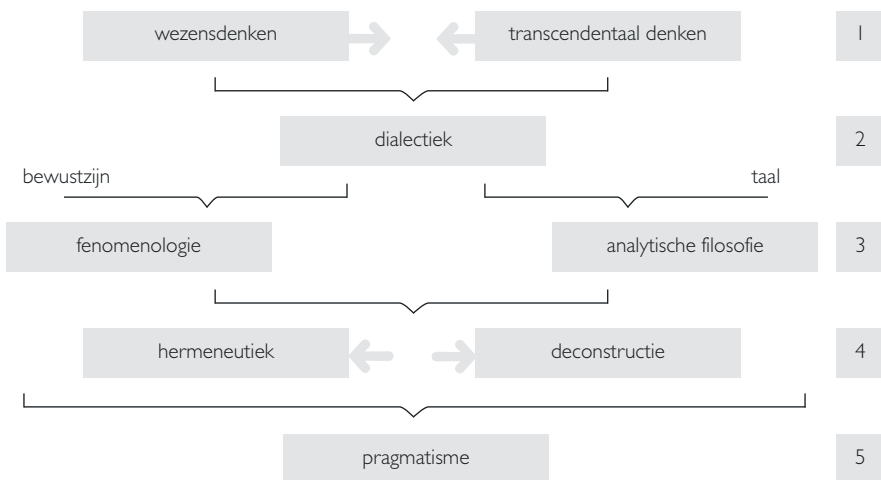
De voorgaande opeenvolging van gereedschappen reflecteert ruwweg de geschiedenis van de filosofie en het is wel aardig om te zien dat er van een zekere samenhang en progressie sprake is. In deel 2 komen we uitvoeriger terug op de vraag naar vooruitgang in de filosofie, maar we schetsen hier alvast een algemeen beeld.

Van vooruitgang kan op twee manieren sprake zijn. De eerste is dat verkeerde ideeën afgeschreven worden en vervangen door betere. De tweede manier is dat eerdere ideeën niet worden verworpen, maar dat zij in het licht van nieuwe inzichten bijzondere gevallen blijken te zijn van een meer inzichtelijk en overkoepelend perspectief. In de natuurkunde vinden we duidelijke voorbeelden van beide vormen van vooruitgang. Volgens de fysica van Aristoteles zouden zwaardere voorwerpen sneller naar beneden vallen dan lichtere. Tegen de tijd van Newton bleek dit een foutief uitgangspunt te zijn en werd het vervangen door een beter – vooruitgang op de eerste manier. Newtons theorie van de zwaartekracht bleek op haar beurt niet volledig correct te zijn in het licht van de meeromvattende relativiteitstheorie. Maar in bijzondere ge-

vallen, op kleinere afstanden, maakt het eigenlijk niet uit. Dit is vooruitgang op de tweede manier.

In de relatie tussen de acht gereedschappen is sprake van een zekere progressie op de tweede manier. Latere denkwijzen overstijgen tegenstellingen tussen eerdere, of creëren nieuwe perspectieven door verbinding te maken met andere invalshoeken. Onderstaand schema beoogt onze collectie van acht gereedschappen, het atelier van de filosoof met de complete inventaris, samenhangend in beeld te brengen. Het is een simpele voorstelling van een complexe denkwereld. Hecht er niet te veel gewicht aan; de enige functie van het schema is het voeden van de intuïtie.

24

Stapsgewijze toelichting:

- 1) Wezensdenken is de penwortel van onze cultuur en introduceert de subject-objectrelatie. De filosofische missie van het subject is: doordringen tot de ware kern van het object. Veel later pas zal Kant een spiegel plaatsen tussen subject en object. In zijn filosofie bestaat de missie van het subject erin zichzelf te leren kennen, want het ware zelf scheidt de wereld naar zijn gelijkenis.

- 2) De dialectiek vertegenwoordigt een synthese tussen deze beide perspectieven: subject en object houden elkaar in spanning, een bron van voortdurende verandering; de intentionele relatie is ten diepste dynamisch van aard.
- 3) Die dynamiek wordt in de filosofie van de twintigste eeuw erkend, maar ontdaan van het dialectisch keurslijf. Zowel de fenomenologie als de analytische filosofie tracht vaste grond te vinden onder de beweeglijkheid van intentionele relaties. In de fenomenologie wordt die vastigheid gezocht in het bewustzijn; de analytische filosofie gaat op zoek naar de regels waar taalhandelingen aan beantwoorden.
- 4) Het verhaal zou mooi zijn wanneer uit deze twee tegenpolen weer één synthese te voorschijn kwam, maar zo is het niet gegaan. Wel kunnen we stellen dat de twee stromingen die redelijk prominent werden tegen het einde van de vorige eeuw, hermeneutiek en deconstructie, belangrijke elementen van hun voorgangers in zich hebben opgenomen en met elkaar in verbinding hebben gebracht. Belevingswereld en taal komen samen in de focus op het verhaal of het *discours*. De beide stromingen onderzoeken de dynamiek van zingeving. De hermeneutiek tracht te begrijpen en het begrijpen te doorgronden; deconstructie grijpt in en ontregelt, haalt het subject van zijn filosofisch voetstuk en plaatst er niets voor terug.
- 5) Bereiken we alsnog een happy end met het pragmatisme als een allesomvattende apotheose? Dat beoog ik met het schema niet te suggereren, maar wel dat het pragmatisme de voorgaande posities als het ware overstijgt. Het is een pluralisme dat erkent dat vele wegen naar Rome kunnen leiden, een pluralisme dat de onder gegeven omstandigheden juiste weg bepaalt door denkwegen te beoordelen vanuit het functioneren van mensen in de praktijk. Het pragmatisme is geen nieuwkomer. Het fungeert al ruim een eeuw als een onderstroom in de westerse filosofie, maar als de tekenen ons niet bedriegen, dan wint het dezer dagen behoorlijk aan kracht.